

KÜRESELLEŞME ŞEHİR VE KİMLİK

MEHMET YAŞAR SOYALAN

Yıllar önce (90'lı yıllar) şehirlerin tarihiyle ilgili az çok bir şeyler okumuş birisi olarak Van'ı ilk ziyaret ettiğimde, şehri gezip arkasından da Van Kalesinden şehri seyrettiğimde gördüklerim karşısında çok üzülmüştüm. Merkezi; beton yığını, plansız yapılanma, daracık sokaklar, kaleye doğru paralel uzanan sokakların çevresinde memur-işçi ve afet mağdurları için geçici olarak yapılmış konutları andıran tek katlı bitişik nizam küçük küçük evler... Van Ermeni saldırıları, tehciri ve sonrasında tümüyle yakılıp yıkılarak yer ile yeksan olmuş bir şehrimizdi;

Cumhuriyet'le birlikte şehir sıfırdan yeniden kurulmuştu. Ancak yeni Van'ın coğrafyası ve sakinleri dışında önceki halinden hiçbir iz taşımaması beni derinden sarsmıştı. Sonradan yapıldığı anlaşılan ve eğreti duran, hiçbir mimari özelliği olmayan, altı market üstü ibadethane görüntüsündeki cami ve mescitleri saymazsak herhangi bir kimlik işareti de bulunmuyordu. İçimden "Modern Cumhuriyet Türkiye'sinin en çarpıcı fotoğrafı" demiştim. Bir Antakyalı ve Müslim - gayri Müslim pek çok şehri/coğrafyayı gezmiş/ görmüş biri olarak modern olan ile kadim olanın ne olduğuna ve aralarındaki farka aşınaydım; ancak burada kadim olan adına hiçbir iz yoktu.

Şehir tümü ile harap olduğu için yeniden inşa edilmesi elbette anlaşılır ve olması gereken bir şey, ancak şehirde eski Van'ı hatırlatacak kadim ve bölge halkının önemseydiği bina ve mekânlardan hiçbirinin ihya edilmemiş olması anlaşılır gibi değildi, üstelik bu bina ve mekânlar toplumun hafızasında hala canlı ve kayıtlı halde dururken... Çünkü yeni Van'da eski şehri hatırlatacak ve şehrin kadim kültürüne ve kimliğine işaret edecek hiçbir mimari yapı bulunmuyordu. Yeni Van kimliksiz sıradan bir şehirdi artık; sonraki yıllarda dikilen

Van kedisi heykeli dışında. Şehir, küreselleşmiş dünyanın herhangi bir yerindeki, daha çok yeni dönem Avrupa'sında görmeye alışık olduğumuz "getto" vari yerleşim yerlerinden biri gibiydi. O günden beri şehirlere yeni bir gözle bakmaya başladım. Gördüm ki Van yalnız değildi ve başarısız nostaljik bir iki deneme dışında tüm yeryüzündeki yeni kurulan şehirler ve bu şehirlerdeki yapılar, binalar, Van'ın biraz daha planlı ve binalarının biraz daha eli yüzü düzgün halinden başka bir şey değildi. İşte bu yeni şehirler ve bu şehirlerdeki her bir yapı küreselleşmiş dünyayı ve tasavvurunu gösteren en net fotoğraflardı.

Tüm şehirler, şehir planlamaları ve binalar ister betonarme isterse çelik konstrüksiyon tekniği ile ve isterse ahşap malzeme ile yapılmış olsun. Hepsi Aydınlanmacı modernist batının varlık, hayat, aile ve insan tasavvuru çerçevesinde inşa edilmiştir ki bu tasavvurun hiçbir aşamasında aşkın olana yer yoktur. Bu şehirlerin merkezi noktalarını AVM'ler, eğlence merkezleri ve seküler kültürün simgeleri olan alan ve meydanlar oluşturmaktadır. Her toplum bu meydanları kendi sekülerlik algıları çerçevesinde sembol ve simgelerle (veya heykellerle) süslemişlerdir.

Dolayısıyla modern dünyanın bir şehri görmek tüm şehirlerini görmek anlamına gelmektedir. Birinci Umumi Harpten ve özellikle de ikincisinden sonra Aydınlanma dünyanın tek egemen kültürü ve anlayışı haline geldiği için şehirler de bu kültüre uygun olarak yeniden kurulmuşlardır. Öyle ki, modern dünyadaki bütün şehirler hem şehir planlamaları, meydan, cadde, sokak, bina ve ev/daire tasarımı açısından Batı'nın bir tekrarı olduğu gibi hem de bu şehirlerin sakinleri olan insanlar da kılık kıyafet açısından da batılı bir ferdin kopyası gibidir.

Buradan da anlaşılıyor ki, şehirler ve binalar kopya edilmeden önce zihinler kopya edilmiş, hafızalar yeniden inşa edilmiştir. Son yüz yılda yeryüzü nüfusunun artması ve daha önemlisi sanayileşme ve teknolojinin gelişmesi veya toplumun asimilasyonu (yeni bir insan ve toplum/millet var etme amacı) nedeniyle köyler büyük ölçüde boşaltıldığı için hem mevcut şehirlerin nüfusu arttı, eski şehirler dört cepheden genişledi, adeta şehirlerin etrafında yeni şehirler oluştu hem de tarım ve sanayi bölgelerine sıfırdan yeni şehirler kuruldu.

Şehirleşme konusunda karşımızda iki fotoğraf bulunmaktadır; birincisi sıfırdan yeni kurulan şehirler, buradaki fotoğraf çok net, hepsi seküler insanın ihtiyacını veya tasavvurunu merkeze alarak kurulmuş şehirler. ABD'deki tüm şehirler neredeyse böyledir. İkincisi büyüyen eski şehirler... Aydınlanmacı zihin, bu dünyacı ve hancı olduğu için her şeyi paraya çevirmekte mahirdir. Bundan dolayıdır ki Aydınlanmacı düşüncenin yansımasının en belirgin olduğu alan "turizmdir.

Dolayısıyla eski şehirler bu anlayışın bir gereği olarak yeniden keşfedildiler ve bir turizm girdisi, imkânı olarak yeniden kurgulandılar. Artık az çok tüm devletler, kendi imkânları çerçevesinde bu yola girmiş görünüyorlar.

Gelinen noktada eski şehirler eski ve yeni olarak farklı iki şehir şeklinde varlığını devam ettiriyorlar. Daha doğrusu, eski şehir, modern olanın gölgesinde turizm geliri ile orantılı bir görünürlük/ saygınlık içerisinde varlığını devam ettiriyor.

Ancak şu da bir gerçek ki kadim şehirleri, önemli ölçüde, yerli ve yabancı çapulcuların/göçerlerin ve dahi her şeyi satın alabileceklerini/ çalabileceklerini düşünen bazı kapitalistlerin istilasından da bu “turizm” gerçekliği veya modernitenin nostalji tutkusu korumuştur ve korumaktadır. Bu ihtiyaç veya bu gerçeklik yöneticilerin/ iktidarın bu konuda duyarlı olmasını sağlıyor da kadim şehirlerin ve mimarisinin koruma kalkanı içine alınmasına neden oluyor.

Gelinen noktada eski şehirler eski ve yeni olarak farklı iki şehir şeklinde varlığını devam ettiriyorlar. Daha doğrusu, eski şehir, modern olanın gölgesinde turizm geliri ile orantılı bir görünürlük/ saygınlık içerisinde varlığını devam ettiriyor.

Ancak şu da bir gerçek ki kadim şehirleri, önemli ölçüde, yerli ve yabancı çapulcuların/göçerlerin ve dahi her şeyi satın alabileceklerini/ çalabileceklerini düşünen bazı kapitalistlerin istilasından da bu “turizm” gerçekliği veya modernitenin nostalji tutkusu korumuştur ve korumaktadır. Bu ihtiyaç veya bu gerçeklik yöneticilerin/ iktidarın bu konuda duyarlı olmasını sağlıyor da kadim şehirlerin ve mimarisinin koruma kalkanı içine alınmasına neden oluyor.

Baştanbaşa kadim şehirlerle dolu olan güzel ülkemiz, bu vahşi istilanın, yağmalamanın örnekleriyle doludur; biraz “turizm” gerçekliği biraz da son dönem yöneticilerimizin “yerlilik” duyarlılığı sayesinde kadim şehirlerimiz yeni yeni görünür olamaya, küçük küçük de olsa eski kimliğine kavuşmaya başlıyor. Bu da Müslüman dünyanın ayrı bir açmazı ve yarasıdır. Bu konuda kendi şehrim Antakya ile Aksaray ilimizin önemli bir örnek olduğunu düşünüyorum. Antakya da pek çok eski şehir gibi kadim ve modern olmak üzere iki parçadan oluşuyordu; gerçi kadim Antakya büyük

ölçüde tahrip edilmişti ama hala kimliğine işaret eden çarşıları, birkaç mahallesi ve sokağı ayakta duruyordu.

Başta cami ve mescitler olmak üzere kamusal ve sivil alana ait pek çok bina da hala ayakta idi.

Fransızların işgali ile birlikte oluşturulan yeni Antakya ise, Fransız işgalinin simgesi olan resmî kurumlara ait bazı binaları saymazsak Van’dan farksızdı ve eski Antakya ile taban tabana zıt bir görünümdeydi. Bölgenin kadim kültüründen herhangi bir iz taşıymıyordu. Asi Nehrinin diğer yanında kalan eski şehre bakıldığında bu net olarak görülüyordu ne ibadethaneler ne de ticarethaneler birbirine benziyordu. Fransızlardan kalma Asi nehrine paralel bir caddesi ve parkı dışında şehir baştan başa beton yığınının oluşmuş bir köy görünümündeydi.

6 Şubat (2023)depremleri Modern Antakya’yı tamamen, kadim Antakya’yı da kısmen yıktı. Mevcut iktidar modern ve kadim Antakya’yı aslına uygun olarak yeniden inşa etti. Tarihi bölgedeki yapılar aslına uygun şekilde ihya edilirken, başta Fransız işgalinin simgesi olan binalar da (sanki Fransız işgalciler hak sahibiymiş gibi) aslına uygun olarak yeniden yapıldı. Rezerv alandaki ve yeni Antakya’daki binalar ise modern mimariye uygun olarak beş veya altı katlı sıradan betonarme yapılar olarak inşa edildi.

Belki Van’dan tek farkı rezerv alandaki yapılaşmada Camiler bu mimarinin merkezi bir parçası olmasıydı. Yıkılan yeni Antakya ise eski kimliksizliği ile olduğu yerde yeniden kurulmuştu; değişen şey binaların hepsinin aynı TOKİ formatında beş veya altı katlı olarak yapılması ve caddelerin bir nebze daha geniş tutulmasıydı. Aksaray ise yetmişli yılların başından beri Ankara ve İstanbul yolculuklarımda benim ana duraklarımdan biriydi. Hatta “Ağaçlı Tesisleri’nin” sıra dışı modern yapısı nedeniyle birincisiydi.

(Sadece benim değil Torosların güneyinden gelen her bir yolcu için aynı şey geçerliydi.) Sonra Hasan Dağı ve Tuz Gölü dikkatimi celbetti; seksenli yıllara geldiğimde Aksaray’ın kadim tarihi dokusunu keşfettim. Hasan Dağı, Tuz Gölü ve İhlara Vadisi -Güzelyurt üçgenindeki merkezi noktayı oluşturuyordu. İlk başlarda bir ilçe olarak ilgimi çekmemişti, bu nedenle yüzlerce kez ortasından geçip gitmeme rağmen kadim yanını görmek nasip olmamıştı.

İl olduktan sonra ilk ziyaretimde böyle bir belde niye ilçe olarak kalır ki diye hayıflanmıştım. Sonra öğrendim ki bu ilçe bırakılma özel bir amaca matufmuş ve aslında benim, içinde on yıl yaşadığım İstanbul Aksaray’ı da bu Aksaray’ın bir parçasıymış. İstanbul Aksaray’ının kadim dokusu bu Aksaray’ın kadimliğinin ve umur görmüşlüğüünün bir yansımasıymış. İstanbul Aksaray’ını hafızamın bir kenarına naksettiğimde bizim eski alışkanlıkla “Niğde Aksaray’ı” dediğimiz Aksaray’da (Hâlbuki Niğde daha geç dönemlere ait bir yerleşim yeridir.) ayakta kalabilmiş tarihi dokunun/mirasın yeri ve değeri daha anlamlı hale geliyor.

Bir bölgenin şehir olabilmesi için hem kadim gerçeklikteki hem de modern geçelikteki bütün şartları taşımasına rağmen Aksaray’ın bu denli ihmal edilmesini anlamak mümkün olmuyor. Bu ihmal ve duyarsızlığın sadece buraya özgü olmadığını tüm Müslüman coğrafyaların ortak yarası ve sorunu olduğunu

düşünüyorum; bunu da büyük oranda ilgili beldenin eşrafının olmamasına veya varsa bile onların duyarsızlığına ve beldelerine yabancılaşmalarına bağlıyorum.

Maalesef doğduğum şehir Antakya da ve hâlihazırda yaşadığım İznik de aynı hastalıktan mustarıptır. Aksaray il olduktan sonra birdenbire aşırı şişmiş, dolayısıyla neresi kadim bölge, neresi yeni şehir birbirinden ayırt etmek neredeyse mümkün olmuyor. Anladığım kadarıyla kadim Antakya'nın başına gelen Aksaray'ın da başına gelmiş.

Şehir yerinde dönüşüm geçirerek bir iki tarihi yapı dışında modern dönemde yeniden kurulmuş. Tüm Türkiye'deki gibi son dönemde Aksaray'ın da kadim mimarisi ve kültürü ihya edilmeye başlanmış, metruk tarihi yapılar ayağa kaldırılmaya çalışılmış.

Kültürel olarak da kadim doğasına uygun bir kimlik sahibi olma noktasında da bazı adımlar atılmaya başlandığını son ziyaretimde bizzat müşahade ettim. Özellikle yerel yönetimin bu konudaki çabalarının takdire şayan olduğunu söylemeliyim.

